

ЯК СКЛАДАТИ ЮРИДИЧНІ АКТИ З ПОГЛЯДУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ?

Конституція України [9, ст. 24] гарантує всім громадянам рівні права незалежно від статі. Як один з інструментів реалізування цього конституційного положення закон [6, ст. 4] передбачає проведення гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів на їх відповідність «принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Обов'язковість, порядок, правила проведення такої експертизи регламентовано у відповідних документах [7; 11; 14], проте в жодному з них не зазначено увагу на правильному мовно-термінологічному формулюванні прав та обов'язків, спільних для жінок і чоловіків, та на правилах вживання в українській мові назв осіб у жіночому чи чоловічому роді (далі відповідно – жін. р., чол. р.).

Мова – це не тільки продукт суспільства, а й засіб формувати його мислення та ментальність, тому із середини 70-х років ХХ ст. мовну політику розвинених країн спрямовано на запровадження мови, вільної від сексизму¹ (*англ.* nonsexist language), у всі сфери життя і перш за все в офіційно-ділову сферу. Певні позитивні результати на прикладі англійської, німецької та шведської мов подано в роботі [19, с. 33-35] і зроблено висновок, що «настав час поставити питання про офіційне закріплення в сучасній українській мові етичних і комунікативних норм, що враховують гендерний компонент» [там само, с. 40]. У статті Олени Синчак «За рівність мовну і позамовну» [20] дано певні рекомендації, як запроваджувати «гендерно рівноправну мову в україномовний дискурс».

У попередніх статтях [3-5] нами доведено, що українській мові притаманні певні риси, пов'язані з гендерною рівністю. Проте, починаючи з 30-х років ХХ ст., під впливом російської мови їх активно витісняли з ужитку. Тому, на нашу думку, починати запроваджувати гендерно рівноправну мову треба, насамперед, з відродження та офіційного закріплення традиційних норм, а вже потім розглядати доцільність і можливість їх подальшого вдосконалення.

Мета цієї статті – застосувати результати проведених досліджень до складання юридичних актів, запропонувавши правила, як формулювати права та обов'язки, спільні для осіб обох статей, у законодавчих актах, а також як уживати назви осіб у юридичних актах: нормативно-правових та індивідуальних.

1. Як з огляду на традиції української мови формулювати права та обов'язки, що стосуються осіб обох статей, у законодавчих актах?

Відповідні традиції української мови узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

¹ Мовний сексизм – вияв у системі мови асиметрій, спрямованих проти жінок [21, с. 33].

Правила вживання займенникових іменників і прикметників, а також іменників-професійних назв осіб залежно від статі

Про кого йдеться	Займенникові іменники <i>кожний, усякий (всякий)</i> та займенниковий прикметник <i>один</i>	Іменники-професійні назви осіб
про чоловіка (чоловіків)	чоловічого роду: кожний (кожен), усякий (всякий); один;	чоловічого роду: артист, учитель (вчитель), начальник;
про жінку (жінок)	жіночого роду: кожна, усяка (всяка); одна;	жіночого роду: артистка, учителька (вчителька), начальниця;
про людину (людей) незалежно від статі	середнього роду: кожне, усяке (всяке); одне;	чоловічого роду: артист, учитель (вчитель), начальник.

Як видно з табл. 1, займенникові іменники *кожний, усякий (всякий)* та займенниковий прикметник *один* мають форми всіх трьох родів, і в українських конструкціях, у яких йдеться про осіб обох статей, на відміну від подібних російських, уживають займенникових іменників *кожне, всяке (усяке) середнього роду*, про що писала ще на початку ХХ ст. Олена Курило [10, с. 155]. Це правило підтверджують наведені в [3] численні приклади, узяті з авторитетних словників [1; 17; 22]. Через брак місця наведемо лише два з них: *Кожне² стало оглашати звичний подарунок (на весіллі). (М. Макаровський) [22, т. 2, с. 131, т. 3, с. 35]; Вареники – божі хваленики: всяке хвале, та не всяке варе. (М. Комаров) [22, т. 4, с. 389].*

В укладеному ще за радянських часів словнику [1, с. 387] є таке роз’яснення: *Каждый из нас – (обобщенное) кожне з нас; (ч. р.) кожний (кожен) з нас; (ж. р.) кожна з нас.*

На сьогодні ця риса української мови збереглася в живій мові, бо навіть на інтернет-форумах та в блогах деінде можна побачити такі конструкції, їх численні приклади наведено у працях [3]. Додамо лише один. Так, на сайті «Чернігівський монітор» (<http://monitor.cn.ua/ua/education/7789>) повідомлено, що 17.09.2012 р. завершила роботу мандрівна виставка «**Кожне** має право знати свої права».

З огляду на викладене вище дивним і, на перший погляд, гендерно нетолерантним виглядає стиль Розділу II «Права, свободи та обов’язки людини і громадянина» Конституції України [9]. Наприклад:

Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41).

У такому «чоловічому» стилі написано весь розділ. Про подібні вирази

² Тут і далі в цитатах наше виділення грубим курсивом – М. Г.

Святослав Караванський писав: «цей вираз зупиняє читача і змушує звертатися до російської мови за поясненням» [8, с. 191], бо розробники Конституції скалькували російський стиль викладання, що ґрунтується на вживанні щодо осіб незалежно від статті лише займенникових іменників чол. р.

Особливо пікантну помилку щодо роду містить стаття 51 [9]: «Шлюб ґрунтується на вільній згоді **жінки і чоловіка**. **Кожен із подружжя** має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї». Перше речення чітко вказує, що йдеться про людей нормальної сексуальної орієнтації. Проте вислів *кожен із подружжя* нібито свідчить про зворотне. Запропонуємо конструкцію «**Кожне з подружжя** ...», що так само стане у пригоді для ст. 56 Сімейного кодексу [21], у якому також усі сімейні права та обов'язки викладено в «чоловічому» стилі.

Так само залежно від статі осіб треба вживати українських відповідників російського вислову *друг друга*: **один³ одного** (тільки про чоловіків), **одна одну** (тільки про жінок), **одне одного** (про представників обох статей одночасно) [13, с. 33]. На цю особливість української мови не зважили розробники ухваленого 2002 р. Сімейного кодексу [21, ст.ст. 30, 55, 60, 62, 104, 106]. Наприклад: *Наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я* (ст. 30); *Якщо один із подружжя помер до набрання чинності рішення суду про розірвання шлюбу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті* (ст. 104). Має ж бути: **одне одного, одне з подружжя** тощо.

2. Як подавати офіційні назви посад, професій, звань та утворені від них професійні назви осіб?

Офіційні назви посад, професій, звань та утворені від них назви осіб за посадою, професією, званням (далі – професійні назви) позначають іменниками, які в українській мові можуть бути лише чол. чи жін. р. Оскільки ці офіційні назви не залежать від статі особи, яка обіймає посаду, набуває професії, звання або вже має їх, такі назви традиційно подають у чол. р., навіть коли йдеться про жінку. Наприклад: *прийняти Іванишину О. М. на посаду начальника відділу; звільнити Петришину І. О. від виконання обов'язків вчителя* (з наказів); *присвоїти почесне звання «Народний артист України» Куєк Кароліні Мирославівні (Ані Лорак)* (з Указу Президента України).

Проте, похідні від них професійні назви мають усі ознаки назв осіб і в українській мові різняться граматичним значенням роду, що відбиває стосунок до статі⁴ (табл. 1). Можна виділити такі основні випадки вживання професійних назв у юридичних актах.

³ З погляду сучасної академічної граматики у цих словосполучках *один* – це «числівник, транспонований у займенниковий прикметник» [2, с. 215].

⁴ У новітній академічній граматиці української мови зазначено, що «у сучасних тенденціях стосовно родової категоризації іменника помітним явищем постає співвідносність назв осіб чоловічого й жіночого роду. Ця співвідносність є найтипівішим і найпродуктивнішим способом творення іменників на позначення осіб. Вона втілюється в суфіксальному різновиді афіксальної деривації. За допомогою суфіксів утворюються співвідносні іменники жіночого роду від іменників чоловічого роду на позначення осіб за фахом, суспільною діяльністю, національністю, територіальною належністю» [там само, с. 91].

1. Вимоги, що стосуються всіх осіб незалежно від статі, які працюють (навчаються) у певній установі (певному закладі), посідають відповідну посаду або мають певну професію, звання тощо, формулюють, уживаючи іменників **чол. р.** Наприклад: *Учителі фізики та хімії, лаборанти готують і проводять демонстраційні досліди ..., обов'язково дотримуючись цих Правил.* [15, п. 1.1]. Якщо під час проходження періодичного медичного огляду в **працівника** встановлене захворювання, яке включене до переліку медичних протипоказань до допуску під час роботи із джерелами, адміністрація підприємства повинна забезпечити **працівнику** прийнятну альтернативну роботу ... [12, п. 9.6.4].

У цих прикладах узагальнені професійні назви **чол. р.** (учитель, лаборант, працівник) охоплюють осіб незалежно від статі.

2. Особливі вимоги щодо охорони праці жінок, пов'язані з їхнім репродуктивним здоров'ям, а також щодо захисту жінок під час вагітності, пологів, грудного вигодовування та виховування дитини формулюють, уживаючи узагальнені професійні назви у **жін. р.** Наприклад: З моменту офіційного повідомлення **працівницею** адміністрацію підприємства про вагітність умови її праці щодо професійного опромінення повинні бути адаптовані таким чином, щоб забезпечити неперевищення встановлених лімітів доз опромінення і лімітів річного надходження радіонуклідів [12, п. 9.6.5]. Зауважимо, що вжитий у деяких юридичних актах термін *жінка-працівниця* є тавтологічним.

3. Якщо ж ідеться про конкретну особу, то її професійна назва є фактично означенням до прізвища, і як будь-яке означення його треба узгоджувати, подаючи у формі, що відбиває стать особи, тобто для осіб жіночої статі – іменниками **жін. р.** Наприклад: *Прийняти пропозицію МОН та Львівської облдержадміністрації про присвоєння Бібрській загальноосвітній школі I-III ступенів Перемишлянської районної ради Львівської області імені української письменниці, народної вчительки Уляни Кравченко ...* [16].

Цього правила щодо професійних назв **студент/студентка, аспірант/аспірантка** послідовно дотримано в розпорядженнях Кабінету Міністрів України про призначення соціальних стипендій Верховної Ради, академічних стипендії Кабінету Міністрів України студентам вищих навчальних закладів та аспірантам (наприклад: від 07.03.2012 р. № 128-р, від 18.07.2012 р. № 478-р, від 22.08.2012 р. № 602-р тощо). Звертаємо увагу читачів, що в цих розпорядженнях іменники **чол. р.** **студент** та **аспірант** виконують дві функції:

а) у назвах розпоряджень та їхніх додатків й у власне тексті розпорядження – узагальненої професійної назви, що стосується осіб незалежно від статі;

б) у списках осіб – професійної назви конкретних осіб чоловічої статі.

Аналіз же указів Президента України про нагородження показав, що в них не завжди послідовно подано професійні назви жінок за наявності в академічних словниках стилістично нейтральних іменників **жін. р.**, а саме:

а) послідовно розмежовано за статтю деякі професійні назви, наприклад, **студент/студентка, пенсіонер/пенсіонерка, прибиральник/прибиральниця, актор/акторка (актриса), соліст/солістка** тощо;

б) у **жін. р.** й лише стосовно жінок вжито професійних назв **сестра медична, доярка, птахівниця, в'язальниця** тощо за відсутності у списках

чоловіків з стилістично нейтральними професійними назвами *дояр* [23, т. 2, с. 403], *птахівник* [там само, т. 8, с. 378], *в'язальник* [там само, т. 1, с. 796];

в) паралельно щодо жінок вжито певних професійних назв, наприклад, *учитель (вчитель)/учителька (вчителька)* [23, т. 10, с. 536] (навіть в межах одного Указу від 27.01.2012 № 27/2012), *робітник/робоча* (правильно – *робітниця* [23, т. 8, с. 585]), *завідувач/завідуюча* (правильно – *завідувачка* [18, с. 261]), *монтажник/монтажниця* (в межах одного Указу від 19.08.2011 № 822/2011), *журналіст/журналістка* [23, т. 2, с. 549], *громадський діяч/громадська діячка* тощо;

г) послідовно у **чол. р.** щодо жінок вжито деяких професійних назв, наприклад, *начальник, заступник начальника, радник, лікар, викладач, спеціаліст, помічник, двірник* тощо за наявності стилістично нейтральних професійних назв **жін. р.** *начальниця* [23, т. 5, с. 234], *заступниця* [там само, т. 3, с. 338], *радниця* [там само, т. 8, с. 437], *лікарка* [там само, т. 4, с. 512], *викладачка* [18, с. 903], *спеціалістка* [23, т. 9, с. 501], *помічниця* [там само, т. 7, с. 128], *двірничка* [там само, т. 2, с. 219] тощо.

Висновки

Складаючи юридичні акти, треба зважати на традиції української мови щодо гендерної рівності, дотримуючись наведених нижче правил.

1. Формулюючи в законодавчих актах права та обов'язки, спільні для осіб обох статей, треба вживати займенникових іменників *кожне, усяке (всяке)* у середньому роді та словосполук *одне одного, одне з подружжя* тощо.

2. Офіційні назви посад, професій, звань треба подавати в **чол. р.**, навіть коли йдеться про жінку, що підкреслює незалежність назв цих посад, професій, звань від статі особи, яка обіймає посаду, набуває професії, звання або вже має їх.

3. Професійних назв осіб треба вживати в **чол. р.** у двох значеннях:

– як узагальнену назву осіб, коли йдеться про вимогу, що стосується всіх незалежно від статі, хто працює (навчається) у певній установі (певному закладі), обіймає посаду, має професію чи звання;

– як професійну назву конкретної особи чоловічої статі.

4. Стилiстично нейтральних i зафіксованих в академічних словниках професійних назв осіб уживати в **жін. р.** у двох значеннях:

– як узагальнену назву осіб жіночої статі, коли йдеться про особливі вимоги щодо охорони праці жінок, пов'язані з їхнім репродуктивним здоров'ям, щодо захисту жінок під час вагітності, пологів, грудного вигодовування та виховування дитини;

– як професійну назву конкретної особи жіночої статі.

Список використаних джерел

1. Вирган І. О. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Харків: Прапор, 2002. – 864 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська; за ред. Івана Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. Гінзбург М. Гендерні особливості української мови, на які треба зважати / Михайло Гінзбург // Українознавчий альманах. – Випуск 9. – Київ; Мелітополь, 2012. – С. 75-83.

4. Гінзбург М. Особливості української мови, що ними часто нехтують / Михайло Гінзбург // Мова. Суспільство. Журналістика: зб. матер. ХVІІ міжнар. наук.-практ. конф. з проблем функціонування і розвитку української мови – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – С. 209-214.
5. Гінзбург М. Професійні назви як дзеркало гендерної рівності / Михайло Гінзбург // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць – К.: Університет «Україна», 2012. – Вип. 24. – С. 6-26.
6. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
7. Інструкція з проведення гендерно-правової експертизи // Затв. наказом Мін'юсту України від 2.05.2006 № 42/5. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
8. Караванський С. Секрети української мови / Святослав Караванський. – 2-ге розширене видання. – Львів: БаК, 2009. – 344 с.
9. Конституція України: Прийнята 28.06.1996 (зі змінами згідно із Законом України від 01.02.2011 № 2952-VI). – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
10. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 303 с. (передрук вид. 1925 р.)
11. Методичні рекомендації щодо проведення гендерно-правових експертиз / Марія Пасічник, Костянтин Грищенко; Мін'юст України; Програма Розвитку ООН в Україні; Програма рівних можливостей ПРООН. – К., 2007. – 28 с. – Режим доступу: http://vsirivni.com.ua/sites/default/files/metodychni_rekomendacii_sho.pdf
12. Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України // Затв. наказом МОЗ України від 02.02.2005 № 54. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
13. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1992. – 248 с.
14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення гендерно-правової експертизи» від 12.04.2006 № 50 (Зі змінами згідно з Постановою КМУ від 18.07.2007 № 950). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
15. Правила безпеки під час проведення навчально-виховного процесу в кабінетах (лабораторіях) фізики та хімії загальноосвітніх навчальних закладів // Затв. наказом МНС України від 16.07.2012 № 992. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про присвоєння імені Уляни Кравченко Бібрській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів Перемишлянської районної ради Львівської області» від 29.10.2009 № 1291-р. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
17. Російсько-український словник (1924-33) / За ред. А. Кримського та С. Єфремова. – Електронна версія, 2007. – Режим доступу: <http://r2u.org.ua/>
18. Російсько-український словник: Близько 160 000 слів / Уклад.: І. О. Анніна, Г. Н. Горюшина, І. С. Гнатюк та ін.; За ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Жайворонка. – К.: Абрис, 2003. – 1404 с.
19. Семиколєнова О. І. Гендерний аспект сучасної мовної політики / О. І. Семиколєнова, А. Г. Шилїна // Мовознавство, 2006. – № 4. – С. 32-40.
20. Синчак О. За рівність мовну і позамовну / Олена Синчак // Журнал соціальної критики «Спільне», 2011. – Березень, 08. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/?p=10331>
21. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III (з останніми змінами згідно із Законом України від 12.01.2012 № 4314-VI).
22. Словарь української мови / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: У 4-х т. / НАН України. Ін-т української мови. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1. – 495 с.; Т. 2. – 558 с.; Т. 3. – 516 с.; Т. 4. – 616 с.
23. Словник української мови: В 11-ти т. / Ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К.: Наук. думка, 1970-1980.